

МАҲСУЛНОКИИ ЗИРОАТИ АРЗАН ВОБАСТА АЗ МЕЪЁРИ ИСТИФОДАИ НУРИҲО

Маҳмадёрзода У.М., д.и.к., профессор, Қурбонова Б.А., дотсент,
Мамадҷонов М.М., магистр, ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур.

Калимаҳои калидӣ: арзан, нури, ҳосилнокӣ, фосфор, зироат.

Арзан яке аз аз зироатҳои қадимтарин дар Тоҷикистон ба шумор меравад, ки онро аҳолии ханӯз 3-4 ҳазор сол пеш аз мелод кишт мекарданд. Арзанро чун зироати ғизоӣ ва хӯроки чорвоӣ аҳолии дар чорвопарварӣ, баҳусус парандапарварӣ васеъ истифода мебаранд. Аз муҳашари сӯки арзан, орди арзан таомҳои хушлаззат ва нон омода мекунанд. Ин зироатро барои хӯрокиҳои серғизо ва таомҳои парҳезӣ баҳусус беморони қалб, меъда, рӯда ва ғайраҳо истифода мебаранд.

Арзан зироати серҳосилу тезпаз ва ба хушкӣ тобовари ярмагист. Дар таркиби дони он 12% сафеда, 3,5% равған, 80% оҳар, 0,15% қанд ва 1,04% ғоз мавҷуд аст. Аз дони арзан ярма (сӯк) истеҳол мекунанд, ки баромади он ба 80-85% баробар аст. Дон, поя ва коҳрезаи арзан хӯрокаи пурбаҳои чорво мебошад. Ҳар як килограмм дони арзан 0,07, пояи он 0,51 ва коҳрезааш 0,42 воҳиди хӯрока дорад.

Аз маълумоти олимони тоҷик Қосимов Ҷ.Қ. ва диг. (2011) бармеояд, ки дар заминҳои лалмии аз боришот таъмин 15с/га ҳосили дони арзанро ба даст овардан мумкин аст. Ба андешаи муҳаққиқон барои хуб гузаштани давраи инкишофи арзан, риояи муҳлати кишти зироат заминаи асосӣ барои ба даст овардани ҳосили арзан ба ҳисоб меравад.

Аз нишондодҳои тайи солҳои охир бармеояд, ки яке аз сабабҳои паст шудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ин паст будани нишондоди ҳосилхезии таркиби хоки хоҷагиҳо ба шумор меравад. Бинобар ин баланд бардоштани ҳосилхезии хок яке аз масъалаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин замина яке аз роҳҳои баланд бардоштани иқтидори ҳосилхезии хок ва баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ин истифодаи нуриҳои органикӣ ва минералӣ ба ҳисоб меравад.

Бо ҳамин мақсад корҳои илмӣ- тадқиқотиро оид ба таъсири бевоситаи нуриҳои минералӣ ба маҳсулнокии зироати арзан барои гирифтани ҳосилнокии муътадили дон ва баргу поя дар шароити иқлимии Ҷамъияти Саҳомии ба номи Саидхӯча Урунхоҷаев ба ҳисоб меравад.

Ҳангоми ба роҳ монии корҳои муҳаққиқии хеш мо чунин вариантҳоро мавриди омӯзиши ҳамачонибаи хеш қарор додем:

- 1) Назоратӣ; 2). N₃₀; 3). N₆₀; 4). P₃₀; 5). P₆₀;

Аз натоиҷи бадастомадаи мо чунин бармеояд, ки истифодаи нуриҳо ба давомоти байни давраҳои нашъунамои арзан бетағйир набуд.

Байни давраҳои кишт-майсазанӣ вобаста аз таъсири нуриҳо бетағйир боқӣ монд. Байни давраҳои майсазанӣ “ гулкунӣ фарқият байни вариантҳои омӯзишӣ дар муқоиса бо варианти назоратӣ 6-рӯзро ташкил дод. Дар варианти истифодаи P₆₀ давомоти байни давраҳо то 2 рӯз нисбат ба варианти назоратӣ кӯтоҳ шуд.

Таъсири нитроген чӣ дар алоҳидагӣ ва чӣ бо иловаи нуриҳои фосфорӣ давомоти байни давраҳоро то 3-8 рӯз дар муқоиса бо варианти назоратӣ дароз намуд.

Ба баландшавии пояи арзан нуриҳои минералӣ дар тамоми давраҳои нашъунамои растаниҳо дар муқоиса ба кишти назоратӣ таъсири зиёд расонид.

Дар марҳилаи пухтарасии дон нишондоди аз ҳама баланди пояҳоро варианти истифодаи нуриҳои нитрогенӣ таъмин намуд, ки он мутаносибан ба 174-179 см баробар шуд.

Истифодаи нуриҳои фосфорӣ ба баландшавии қади растаниҳо дар марҳилаи панҷазанӣ мусоидат намуд, ки он дар ин давраи инкишоф ба 10-12см, давраи пайдошавии қорӯб 50-52 см ва пухтарасии дон ба 170-171 см баробар шуд.

Нуриҳои фосфорӣ низ бартариятро нисбат ба варианти назоратӣ соҳиб шуд, ки он мутаносибан ба 18-19 см баробар гашт.

Ба андешаи Соловёв А.В. (2006,2008) вазифаи асосиро **барои** ба вучуд омадани ҳосили зироатҳои саҳроӣ вегетативии растанӣ, ки хлорофил ҳосил мекунанд, яъне барг ва поя иҷро мекунанд. Дараҷаи ғуншавии бошиддати вазни хушки растанӣ дар байни марҳилаҳои ширагирӣ ва ташаккулёбии дон ба амал меояд.

Дар таҷрибаҳои гузаронидаи мо ғуншавии бошиддати вазни хушки растанӣ дар давраи пайдошавии қорӯб ба қайд гирифта шуд. Аз ҳама нишондоди баланди он дар марҳилаи панҷазанӣ оғоз шуда, он то марҳилаи найчабандӣ идома ёфта, бо ҳамин тарз ин раванд дар марҳилаи пайдошавии қорӯб ботадриҷ паст шуд. Ҳангоми истифода намудани нуриҳои нитрогенӣ бо меъёри 60кг/га дар марҳилаи пайдошавии қорӯб ҳосили вазни хушки растанӣ ба 4,19 т/га баланд шуд. Истифодаи нуриҳои фосфорӣ бо ҳамин нишондод (60кг/га) боиси то 3,55т/га афзудани вазни хушки растаниҳо гашт.

Вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ аз ҳама нишондоди баланди вазни хушки растаниҳо, дар марҳилаи пайдошавии қорӯб дар растаниҳо ба қайд гирифта шуд, ки он мутаносибан дар варианти назоратӣ ба 3,24 т/га, истифодаи нуриҳо аз 3,24 то 4,91т/га баробар шуд.

Дар давомоти байни давраҳои гулкунӣ-пурра пухтарасии зироат миқдори вазни хушки растанӣ тадриҷан кам шуд. Ин бо хушк ва афтидани баргҳои поёнии растанӣ шарҳ дода мешавад. Ҳаминро қай кардан лозим аст, ки пастшавии биомассаи растаниҳо дар тамоми вариантҳои истифодаи нуриҳо дар муқоиса бо варианти назоратӣ зиёд мебошад.

Аз натиҷаи гузаронидаи таҷрибаҳо бармеояд, ки зери таъсири нуриҳои минералӣ маҳсулнокии панҷазанӣ дар муқоиса бо варианти назоратӣ ҳангоми истифодаи P₆₀ 1,04 ва варианти истифодаи N₆₀ то 1,03 баробар зиёдашавӣ ба мушоҳида расид.

Миқдори дони як қорӯб нисбат ба варианти назоратӣ дар ҳадди 5-15 қарор дошта, нишондоди баланди он дар варианти истифодаи N₆₀ 148; N₃₀ 146; P₆₀ 139 ва P₃₀ 138 ададро ташкил дод.

Нишондоди дигари муҳим ва асосӣ дар таркиби ҳосил ин вазни 1000 дона маҳсуб мешавад, ки он бевосита аз андоза, ҳаҷм ва пуррагии дон вобастагӣ дорад.

Ба ақидаи Микушко Ю.Б. (1984), доир ба зироати арзан чунин бармеояд, ки наздики 80-90%-и вазни 1000 дони растаниҳо бо хусусиятҳои генетикии навъ вобастагӣ дорад

Дар таҷрибаҳои мо низ нуриҳои минералӣ ба пайдошавии вазни 1000 донаи арзан таъсири зиёд расонд, ки он мутаносибан ба 7,5- 7,8 г баробар шуд. Нишондоди аз ҳама баланди он ҳангоми истифодаи N₆₀ ба қайд гирифта шуд, ки он мутаносибан ба 7,8гр баробар шудааст.

Қадвал.

Таъсири нуриҳои минералӣ ба ҳосилнокии зироати арзан, т/га

P/T	Вариантҳои омӯзишӣ	Такрорҳо			Ба ҳисоби миёна
		I	II	III	
1.	Назоратӣ	1,48	1,64	1,73	1,62
2.	N ₃₀	1,74	1,90	2,09	1,91
3.	N ₆₀	1,87	2,04	2,17	2,03
4.	P ₃₀	1,62	1,78	1,88	1,76
5.	P ₆₀	1,65	1,81	1,94	1,80

Ҳангоми роҳандози намудани корҳои илмӣ “тадқиқоти дар самти истифодаи нуриҳо ва таъсири он ба ҳосил ва сифати дон маълум шуд, ки дар тамоми вариантҳои истифодаи нури нисбат ба варианти назорати нишондодҳои ҳосил нисбатан баландтар мебошанд.

Аз таҳлили нишондодҳои ҳосил маълум шуд, ки истифодаи нуриҳои нитрогенӣ нисбатан бештар ба ҳосилнокии арзан таъсир мерасонад. Ҳамин тавр, агар ҳангоми истифодаи P₃₀ бо 0,14 т/га зиёд шуда бошад, он гоҳ истифодаи нуриҳои нитрогенӣ бо ҳамин миқдор то 0,29 т/га бештар ҳосил ба даст омадааст.

Дар вобастагӣ аз варинатҳои омӯзишӣ ҳосилнокии дони арзан ҳангоми истифодаи N₆₀ ба 2,03 т/га, варианти N₃₀ ба 1,91, P₃₀ - 1,76, P₆₀ “ 1,80 т/га баробар шуд. Аз натиҷаи нишондодҳои ба дастмада метавон хулоса намуд, ки истифодаи N₆₀ ба баландшавии ҳосили дони арзан мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Қосимов Ҷ.Қ., Сардорев М.Н., Набиев Т.Н., Маҳмадєров У.М. Растанипарварӣ бо асосҳои тухмипарварӣ- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011
2. Соловєв А.В. Накопление биологической массы различными сортами проса.
//Вестник Российского государственного аграрного заочного университета, 2008.- № 4.- С. 66
3. Ҳотамшоев И. К., Рушд ва намуди арзани маҳаллӣ дар шароити Тоҷикистони Марказӣ, масъалаҳои ҳалталаб, дурномаи рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ Тоҷикистон. Маҷмӯи корҳои илмӣ, ҷилди VIII- Душанбе, 2014

АННОТАЦИЯ

МАҲСУЛНОКИИ ЗИРОАТИ АРЗАН ВОБАСТА АЗ МЕЪЁРИ ИСТИФОДАИ НУРИҲО

Дар мақола маълумот доир ба истифодаи нуриҳои минералӣ ва таъсирбахшии онҳо ба маҳсулнокии дон оварда шудааст. Вобаста ба вариантҳои омӯзишӣ ҳосилнокии дони арзанро истифодаи N₆₀ (2,03 т/га), варианти N₃₀ (1,91), P₃₀ (1,76) ва P₆₀ “ (1,80 т/га) таъмин намуд. Аз натиҷаи нишондодҳои ба дастмада метавон хулоса намуд, ки истифодаи N₆₀ ба баландшавии ҳосили дони арзан мусоидат менамояд.

Калимаҳои калидӣ: арзан, нури, ҳосилнокӣ, фосфор, зироат.

АННОТАЦИЯ

ПРОДУКТИВНОСТЬ РАСТЕНИЙ ПРОСА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УДОБРЕНИЕ

В статье приводятся сведения о применении минеральных удобрений и их влияние на продуктивность зерна. В зависимости от изученных вариантов, урожайность зерна проса формировалась при внесении N₆₀, (2,03 т/га), N₃₀ (1,91), P₃₀ (1,76) и P₆₀ “ (1,80 т/га). Полученные результаты подтверждают, что применены N₆₀ способствует повышению урожая зерно проса.

Ключевые слова: просо, урожай, нитроген, фосфор, растений.

ANNOTATION

MILLET PLANT PRODUCTIVITY DEPENDING ON THE USE FERTILIZER

This article provides information on the use of fertilizers and their impact on grain productivity. Depending on the training options, the use of millet grain was provided by N₆₀, (2.03 t / ha), N₃₀ (1.91), P₃₀ (1.76), and P₆₀ - (1.80 t / ha). From the results obtained, it can be concluded that the use of N₆₀ contributes to the increase of millet grain yield.

Key words: millet, crop, nitrogen, phosphorus, plants.